

УДК 340.142:347.9(73)

А. Р. Флорястудентка V курсу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили**І. С. Лісна**кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ США

У статті розглядається питання судового прецеденту в системі права США. Зокрема, здійснюється порівняння прецедентного права США та Англії. Розкриваються особливості судової системи Америки.

Ключові слова: джерело права, правовий прецедент, загальне право, правова сім'я, правова система, англо-американська правова система.

Постановка проблеми. Правова система – це цілісний комплекс правових явищ, зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений, постійно відтворюваний людьми та організаціями, який використовується ними для досягнення своїх цілей. Правова система відображає закономірності розвитку суспільства, його історичні, національно-культурні особливості. Також великий вплив має політика та політична культура.

Мета дослідження. Питання виникнення, становлення й специфіки судового застосування прецедентів як джерела права в США потребує дослідження, оскільки з'ясування історичних аспектів набуття прецедентом рис повноцінного джерела права дасть змогу встановити його можливість і необхідність для правових систем.

Виклад основного матеріалу. Із цієї метою необхідно провести комплексний аналіз теоретико-правових досліджень науковців, які належать до англосаксонської правової сім'ї. У цьому контексті важливим є порівняння їхніх наукових поглядів щодо ролі й місця правового прецеденту в правовій системі Сполучених Штатів Америки [2, с. 45–46].

Висвітлюючи основні риси правової системи США, доцільно навести твердження професора Н.М. Оніщенко про те, що у

визначенні зарубіжними вченими елементів правової системи існують певні особливості [4, с. 21]. Так, англійський правознавець К. Ньютон вважає, що правова система охоплює судову систему, загальні принципи діяльності суддів, процедуру роботи судів, арбітраж, адміністративні трибунали, уповноважених парламенту, присяжних засідателів, професійну підготовку юристів, діяльність адвокатів, юридичних осіб, які представляють королівську владу, генерального прокурора та генерального соліситора, комісію з різних можливостей [3, с. 65].

Американський правознавець Е.А. Фарнсворг, думка якого є важливою в межах нашого дослідження, виділяє основні структурні елементи правової системи та другорядні джерела.

Л. Фрідмен, професор Стенфордського університету, відносить до змісту елементів правової системи структуру, сутність і культуру права. Структура – це скелет, внутрішня частина правової системи; сутність – це чинна норма права, що характеризується поведінкою людей усередині правої системи; правова культура – це ставлення людей до права та правової системи як цінності, ідеї, сподівання [8, с. 45].

Особливістю американської правової системи в період її формування був високий, на відміну від Англії, престиж статутного права, а прийняття в 1787 р. Конституції США тільки підвищило його.

Американське право не знало у своєму розвитку періоду формування виключно судовими рішеннями. І в колоніальний період, і після отримання незалежності основу правової системи становили закони, велике значення для розвитку права мало прийняття писаної конституції.

Американська правова система базується на системі загального (прецедентного) права, тобто права, яке створене судами (за структурою американське право належить до сім'ї загального права, сформованого судовою практикою у вигляді прецедентів). Із цього робимо висновок, що серед джерел права в США особливе місце посідає судовий прецедент. Основоположним принципом американської правової системи є принцип дотримання судового прецеденту. Це означає, що суд, розглядаючи конкретні справи, дотримується раніше прийнятих судових рішень в аналогічних справах. Однак у США принцип дотримання прецеденту не вважається судами абсолютним, судова практика йде шляхом гнучкого застосування цього принципу, пристосовуючись на кожному історичному етапі розвитку держави до політичних і соціально-економічних потреб правлячого кола США [3, с. 85].

Правова система США значною мірою походить від англійського загального права, тому вона належить до тієї ж правової сім'ї, що й англійське право. Американське право пройшло більше ніж 200-річний шлях самостійного розвитку, унаслідок цього в США склалась нова правова система.

Сучасна правова система США має бути охарактеризована з позиції таких особливостей:

1. Існування та розвиток американського права на двох рівнях (штатів і федерації). Ця особливість пов'язана з федеральною структурою США. Штати, які входять до складу США, наділені досить широкою автономною компетенцією, у межах якої вони створюють своє законодавство та свою систему прецедентного права. У зв'язку із цим можна стверджувати, що в США існує 51 система права – 50 систем у штатах та одна федеральна.

2. Провідне становище федеральної Конституції. Конституція США є основним

законом, що визначає засади, на яких ґрунтується суспільство. Конституція США має найвищий авторитет. Жодна людина, жодна гілка влади не мають права ігнорувати Конституцію. Суди ж є провідниками Конституції. Вони мають право перевіряти неконституційні дії з метою визнання їх недійсними та такими, що не мають чинності.

3. Законодавство в правовій системі США порівняно зі статутним правом в Англії. Це пов'язано насамперед із наявністю писаної Конституції США та конституцій штатів (Антимонопольний кодекс, цивільний кодекс).

4. Наявність у статутному праві США значної кількості кодексів, що не характерне для англійського права. Систематизація й кодифікація законодавства проводяться як у штатах, так і на федеральному рівні.

5. Особливою формою кодифікації в США стало створення так званих єдиних (уніфікованих) законів і кодексів, мета яких – установити на рівні штатів можливу єдність у тих сферах загального права, де це особливо необхідно.

6. Суворе дотримання принципу поділу влади. Цей принцип зумовлює те, що жодна з гілок влади – законодавча, виконавча та судова – не виходить за межі своєї компетенції, визначеної Конституцією. Принцип поділу влади – провідний принцип Конституції США.

7. Судовий контроль за конституційністю законів. Варто зауважити, що текст Конституції не містить положення про те, що судова гілка має право контролювати законодавчу й виконавчу гілки влади.

8. Більш вільна дія правила прецеденту (доктрини *stare decisis*). Вищі судові інстанції штатів і Верховний суд США ніколи не були зв'язані власними прецедентами. Із цього постає їх велика свобода в процесі пристосування права до мінливості життя залежно від конкретних обставин.

9. Досить часте використання в юридичній літературі США понять «приватне право» та «публічне право». Зокрема, в американському праві поняття «приватне право» охоплює шість інститутів: контракти, зобов'язання з правопорушень, власність, сімейне право, право торговельного

обігу та підприємства бізнесу. У свою чергу публічне право об'єднує конституційне, адміністративне, трудове, кримінальне право та право регулювання торговельних відносин [3, с. 60].

Отже, правова система США зазнала значного впливу англійського права, проте внаслідок історичних подій та особливостей самої держави є особливою, що підтверджується наведеними ознаками.

Визнання судового прецеденту джерелом права означає, що судові органи здійснюють не тільки юрисдикційну функцію (вирішення конфліктів на основі права), а й правотворчу.

За словами Р. Давида, ще в 1608 р. в Лондоні у зв'язку зі справою Кальвіна суд встановив, що в англійських колоніях, у тому числі й в Америці, діє англійське загальне право. Цей принцип мав одне обмеження: загальне право застосовується в колоніях тією мірою, якою його норми відповідають умовам колонії [2, с. 159–160].

Характерними рисами прецедентного права США, з одного боку, є тісний зв'язок з англійським правом, а з іншого – його значна самобутність, зумовлена відривом від англійської системи права на ранньому етапі, коли воно ще перебувало в процесі становлення.

У ХХ ст. в США, на відміну від Англії, прецедентне право не тільки не поступається місцем праву статутному, а й, навпаки, набуває ще більшого значення. Американські юристи М. Хефліх і Д. Дойч зазначають: «Те, що наше суспільство називає правом, є результатом процесу судового прийняття рішення в ході вирішення індивідуальних спорів» [8, с. 295–296].

Під час визнання прецеденту (судового та адміністративного) як основного джерела права законодавство має більшу питому вагу в США, ніж у Великобританії. Це деякою мірою є наслідком наявності в США федеральної конституції й конституцій штатів та відсутності у Великобританії писаної конституції.

Як правило, доктрина стверджує велику роль суду в здійсненні контролю за конституційністю законів та під час тлумачення прецедентів. Конституційний контроль здійснюється загальними судами федерації та штатів (чого немає в Анг-

лії). Як зазначає Р. Давид, Верховний суд США, Верховні суди штатів можуть визнати той чи інший закон федерації або штату відповідно конституційними [2, с. 45]. Це підкреслює особливу роль судів у США. Про неконституційність закону може заявити будь-яка сторона під час розгляду кримінальної, цивільної та іншої справи в суді загальної юрисдикції. Деякі суди штатів мають навіть більшу владу в судовому контролі, ніж федеральні суди. Це стосується тих судів, на які не поширюються закріплені в Конституції США обмеження щодо прецедентів і правових спорів, які підлягають їх контролю (хоча багато з них мають такі обмеження у власних конституціях) [4, с. 26–27].

Традиційно в США склалися дві самостійні судові системи, до кожної з яких можна звертатись у певних випадках як до суду першої інстанції, а саме:

1) федеральні суди, які здебільшого поділяються на дві групи. Першу становлять традиційні федеральні суди (їх ще називають федеральними судами загального права). Ці суди діють як окружні, їх рішення можна оскаржити в апеляційних судах (а рішення окружних – у Верховному суді США). Другу групу становлять спеціальні федеральні суди, до компетенції яких входить розгляд податкових, митних, патентних та інших справ;

2) судова система кожного штату. Суди штатів здійснюють юрисдикцію незалежно один від одного.

Ці судові системи співвідносяться одна з одною певним чином. Так, до федеральних судів можна звернутися в тому разі, якщо Конституція чи федеральний закон визнають їх компетентними. Компетентними федеральні суди визначаються або з огляду на характер спору (справи, що стосуються Конституції чи федерального закону), або з огляду на особистість позивача (справи, що становлять інтерес для США, спори між громадянами закону). В усіх інших випадках необхідно звертатись до судів штату. Проте можливість звернутися до федерального суду іноді має винятковий характер. Фактично в одній і тій же справі можна звернутись і до суду штату, і до федерального суду. У такому разі з'являється можливість

оскарження рішення, яке було винесене останньою інстанцією цього штату, до Верховного суду США. Проте цей суд приймає до розгляду лише такі справи, які принципово зачіпають Конституцію або федеральний закон. Коли ж ідеться про справи, які не можуть бути розглянуті в першій інстанції федеральним судом, то рішення, винесене останньою інстанцією штату, не може бути оскаржене до Верховного суду США.

Таким чином, дія правила *share decisis* у США ускладнюється саме через федеративний устрій країни. Жорстке дотримання цього правила, безумовно, – необхідна умова для більшої стабільності права, проте водночас неприпустимість утворення розбіжностей між правом різних штатів вимагає пом'якшення цього правила. Як вказує І.Ю. Богдановський, існування прецедентного права штатів цілком визнане американським юристами, однак спори про визнання федерального прецедентного права тривають досі. Оскільки застосовувати федеральні закони можуть як федеральні суди, так і суди штатів, можна стверджувати, що формування федерального прецедентного права є справою всієї судової системи [8, с. 125].

Цю проблему на перший погляд було знято з прийняттям Акта про судоустрій 1789 р., яким федеральним судам пропонувався в разі прогалини у федеральному законодавстві застосовувати право штатів. Однак виявилось, що суди схильні по-різному тлумачити поняття «право», включаючи або не включаючи до нього прецедентне право штатів.

За територією поширення законів існує їх поділ на загальнофедеральні та закони штатів. Особливе місце серед федеральних законів посідає Конституція США. За більше ніж 200 років США першими у світі створили систему антимонопольних законів. У її формуванні брали участь усі гілки влади. Ця система виявилась ефективною. Вона сприяла збереженню й розвитку конкуренції та стала зразком для багатьох інших країн. Штати наділені багатосторонньою компетенцією в створенні власного законодавства й системи прецедентного права. Законодавча компетенція активно використовувалась ними, особли-

во в тих випадках, коли відсутній федеральний закон.

Високе місце судового прецеденту в ієрархії джерел американського права й законодавства США визначається низкою чинників. По-перше, Верховний суд США є одним з інтерпретаторів тексту федеральної Конституції внаслідок належного йому права конституційного нагляду. По-друге, у Конституції є положення загального та невизначеного характеру, що потребують конкретизації, яку здійснюють у формі судового тлумачення їх змісту у зв'язку з конкретними казусами, що виникають. По-третє, законодавець відчуває труднощі під час регулювання суспільних відносин, які лише в загальному виді «позначені» в Конституції. Тому в збірниках рішень Верховного суду США містяться тлумачення й визначення майже всіх аспектів діяльності федеральної законодавчої влади. На відміну від англійського права американське має вільнішу дію правил прецеденту. Натомість Апеляційний суд і Палата лордів Великої Британії пов'язані з власними прецедентами. Це дає їм змогу в будь-який момент змінити свою практику, пристосуватись до умов, що змінилися, мати свободу у питанні винесення вироку [8, с. 48].

Особливістю є те, що відхилення прецеденту не спричиняє перегляд усієї судової практики. Тобто прецедент, навіть будучи відкинутим, зберігає свою силу як джерело права, і суд може повернутись до нього в майбутньому.

Висновки і пропозиції. Отже, правова система США є одним із найяскравіших представників англосаксонської системи права. Правова система США має витoki в англійському праві, проте внаслідок специфічного й самобутнього розвитку своїх соціальних відносин суспільство внесло певні корективи в те, що ми знаємо про Америку сьогодні. Тому можна стверджувати, що правова система США пройшла особистий, певною мірою унікальний цикл розвитку. Вона ґрунтується на принципі розподілу влади, а його дотримання є однією з основних функцій триєдиної системи державної влади. Правова система США залишається актуальною для дослідження, оскільки застосування досвіду

Північноамериканської коліски демократії може мати значний вплив на національні правові системи загалом.

Варто зазначити, що в США верховенство над законом виявляється в тому, що суди не відмовляються розглядати спір і виносять рішення в ситуаціях, коли закон, який потрібно застосувати, нечітко сформульований, або просто застарів, або взагалі не існує. При цьому суди керуються власною правовою свідомістю. Навіть у тому разі, коли закон вичерпно регулює правовідносини в якій-небудь сфері, судова влада має право знехтувати законодавчим приписом і за потреби створити прецедент.

Завдяки гучній судовій нормотворчості в межах інтерпретованого за американським зразком загального права в правовій системі США міцно закріпився принцип судового верховенства, тобто верховенства прецеденту над нормативним актом законодавчої влади. Судова практика стала джерелом права, у якому отримали відображення звичаї й традиції народу, життєвий досвід суддів, їхні політичні погляди та внутрішні переконання.

Список використаної літератури:

1. Гелей С.Д. Політико-правові системи світу : [навч. посібник] / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. – К. : Знання, 2006. – 668 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спизози ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Международные отношения, 1999. – 400 с.
3. Мідор Д.Дж. Суди в Сполучених Штатах / Д.Дж. Мідор. – пер. укр. мовою з 2-го стереотип. вид. 1992 р. – Сент-Пол : Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 1993. – 85 с.
4. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
6. Правовые системы стран мира : [энциклопедический справочник] / [Ф.М. Решетников, У.Э. Батлер, В.В. Бойцова и др.] ; отв. ред. А.Я. Сухарев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2003. – 976 с.
7. Чернецька О.В. Правові системи сучасності : [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Чернецька, В.С. Шилінгов. – Ірпінь : Нац. академія ДПС України, 2003. – 101 с.
8. Abadinsky H. Law and Justice: An Introduction to the American Legal System / H. Abadinsky. – 6 ed. – New York : Prentice Hall, 2007. – 480 p.

Флорія А. Р., Лисная И. С. Судебный прецедент в правовой системе США

В статье рассматривается вопрос судебного прецедента в системе права США. В частности, осуществляется сравнение прецедентного права США и Англии. Раскрываются особенности судебной системы Америки.

Ключевые слова: источник права, правовой прецедент, общее право, правовая семья, правовая система, англо-американская правовая система.

Floria A., Lisna I. Judicial precedent of the US legal system

The article examines the issue of a judicial precedent in the US law system. In particular, comparison is made between US and British case law. The features of the American judicial system are revealed.

Key words: source of law, legal precedent, common law, legal family, legal system, Anglo-American legal system.